

«Верни до мене, пам'яте моя» : територія поетової присутності в Донбасі

Повернення Василя Стуса з далекого Пермського краю в Україну відбулося лише через кілька років після його передчасної смерті – в 1989 році. Перепоховання тіла на Байковому цвинтарі в Києві підтвердило його авторське пророцтво:

*Народе мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя...*

(«Як добре те, що смерті не боюсь я...»)

Генії мають здатність передбачати не лише фізичну смерть, а і власне безсмертя, бо продовжують жити у величних творіннях людського духу: піснях (у прекрасному виконанні вокального дуету заслужених артисток України – Лесі та Галі Тельнюк), оригінальних художніх творах, блискучих перекладах, наукових відкриттях, що випереджають свій час.

Повернення Василя Стуса в Україну викликало значний резонанс у громадськості, змусило замислитися над силою поетичного слова, що вирвалося, нарешті, з-за в'язничних ґрат і потужно пролунало, відкривши великого ПОЕТА, який, за власним зізнанням, «ще й до жнив не дожив». Героїчна доля Стуса, видання його творів, спогадів про нього «Не відлюбив свою тривогу ранню...» (1993), упорядкованих Олегом Орачем, який особисто знав поета ще з часів навчання в педінституті, публікація змістовних розвідок Михайлини Коцюбинської, Івана Дзюби, Миколи Жулинського, Дмитра Стуса та багатьох інших авторів сприяли популяризації величної постаті поета-борця, допомагали зрозуміти його опозиційне ставлення до світу брехні і зла, відкривали людям очі на реальний стан справ у суспільстві.

У місті поетового дитинства та юності – Донецьку – вшанування пам'яті про В.Стуса розпочалося водночас із пере-

похованням його праху в Україні. До справи увічнення земляка активно долучилися громадські діячі (академік НАН України, голова Донецького обласного об'єднання ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка – Володимир Павлович Шевченко; заступник голови ДОО ВУТ «Просвіта», голова ДОО КУН – Марія Василівна Олійник), рідні поета (син Дмитро, сестра Марія Семенівна), друзі, однокурсники. Володимир Міщенко, Микола Колісник, Віктор Дідківський, Анатолій Лазоренко ділилися спогадами про Стуса як про неординарну особистість, пригадували цікаві епізоди з неспокійного інститутського життя, зустрічалися зі студентами та викладачами університету, адже студентське життя поета минуло у стінах колишнього Сталінського педінституту, про який він тепло згадував, особливо про своїх колишніх викладачів – Івана Тимофійовича Принцевського та Тимофія Трифоновича Духовного.

Мені теж довелося слухати лекції доцента Духовного, який викладав нам зарубіжну літературу, тихо і неквапливо вів мову про шедеври світового мистецтва, милуючись вдалими висловами майстрів і змушуючи інших відчувати смак художнього слова. Атмосфера у виші, незважаючи на окремих надто пильних борців ідеологічного фронту навіть з-поміж викладачів, загалом була сприятливою для духовного змужніння та творчого зростання молоді. Викладачі української та зарубіжної літератури охоче ділилися з Василем книжками, відчуваючи в особі допитливого юнака гідного співрозмовника, справжнього філолога. І це він незабаром підтвердить, вступивши до аспірантури Інституту літератури Академії наук України та інтенсивно працюючи над темою кандидатської дисертації про джерела емоційності художнього твору.

Повернення Василя Стуса в Донбас потребувало значної просвітницької роботи. Пригадую, як на одному з перших наукових форумів, присвячених його творчій діяльності, раптом у залі пролунало: «А хто такий Стус?». Тоді Василь Овсієнко, здається, змусив замовкнути нетерплячого балакуна, який просто хотів привернути до себе увагу.

Просвітницько-популяризаторську діяльність ініціювали громадські організації Донбасу, до неї долучилися культурно-освітні заклади регіону, викладачі вищих навчальних

закладів Донеччини. Так, Валентина Леонтіївна Тиха зі зворушливими, емоційними лекціями про поета об'їздила багато міст України, скрізь знаходячи вдячних слухачів. З якою невтомністю цій справі віддавався побратим поета: громадський діяч, історик дисидентського руху, правозахисник Василь Васильович Овсієнко. Свій кожний приїзд у Донецьк він супроводжував зустрічами з учителями області, студентами, школярами. Пристрасне слово лауреата премії імені Василя Стуса лунало в Донецькому обласному академічному літературно-драматичному театрі, Донецькому інституті післядипломної освіти, Донецькому національному університеті, ліцеях і загальноосвітніх школах Донеччини. І жодного разу з його уст не злетіли нарікання на втому чи якісь інші незручності, хіба що згадки про професора Іллю Стебуна як учасника судового процесу над Олексою Тихим та Миколою Руденком затьмарювали йому враження від перебування в Донецьку.

Популяризаторська діяльність для відновлення пам'яті про Василя Стуса потребувала увічнення місць, пов'язаних із його життям та творчою діяльністю, видання та дослідження його багатющої спадщини, що привертала увагу все більшого кола науковців, видавців, студентів. Тому почалася копітка праця, що не завжди і не відразу увінчувалася успіхом. В університеті були підготовлені і згодом успішно захищені кандидатські дисертації Оленою Росінською «Екзистенційна природа символіки в поезії В. Стуса», Володимиром Кузнецовим «Етико-естетична максима епістолярію Василя Стуса», виконувалися дипломні та курсові роботи, проводилися вечори пам'яті.

З кожним роком збільшувалася територія присутності поета в Донбасі. Так, у 1990 році в селищі Кондратіївка, що на території Горлівської міської ради, було відкрито меморіальну дошку на приміщенні тієї школи, в якій він учителював із серпня 1961 до березня 1963 року. Незабаром іменем Василя Стуса було названо вулицю в місті Сніжне Донецької області.

Особливо помітними були події 2001 року: надання імені Василя Стуса першій у Донецьку українській гімназії, що була створена на базі загальноосвітньої школи № 107, відкриття на стіні корпусу філологічного факультету Донецького національного університету, який він закінчив у 1959 році, ме-

моріальної дошки роботи скульптора Леоніда Брія та архітектора Віктора Піскуна. В цьому ж році приємно вразила донеччан і гостей міста вистава за творами і листами Василя Стуса «Побачення у часі», здійснена Донецьким обласним академічним музично-драматичним театром під керівництвом незабутнього Марка Бровуна.

Заснування в 1989 році Українською асоціацією незалежної творчої інтелігенції премії імені Василя Стуса підтверджувало неординарність і багатогранність поетової особистості. У 1991 році Василеві Стусу посмертно було присуджено Державну премію імені Т.Г. Шевченка. 25 грудня 1997 року Указом Президента України «за визначні заслуги перед українською державою у розвитку національної культури, громадянську мужність у відстоюванні ідеалів гуманізму і незалежності України» поета було нагороджено орденом Ярослава Мудрого V ступеня. 26 листопада 2005 року Указом Президента України поету було присвоєне звання Героя України «за незламність духу, жертвне служіння Україні й національній ідеї, високі гуманістичні ідеали творчості». Офіційне визнання значущості постаті Василя Стуса сприяло розширенню поетової території: були встановлені меморіальні дошки на стіні колишньої загальноосвітньої школи №75, яку він блискуче закінчив у 1954 році, та на приміщенні редакції газети «Донбас», де в 1963 році він працював літературним редактором.

У музеї Донецького національного університету було відкрито експозицію, присвячену його життєвому і творчому шляху. До 70-річчя від дня народження поета на філологічному факультеті Донецького національного університету було відкрито аудиторію імені Героя України Василя Стуса. Експозиції цієї аудиторії містили написану каліграфічним почерком автобіографію, в якій майбутній поет датує народження поставив не 6, а 8 січня, залікову книжку № 54/21 студента історико-філологічного факультету, в якій були лише відмінні оцінки.

У вересні 2002 року було відкрито перший в Україні – Донбаський історико-літературний музей В.Стуса, що працював на громадських засадах у Горлівці, де довелося поету вчителювати. Ініціював його створення підполковник міліції Олег Федоров. Проте в 2012 році у зв'язку з погіршенням

стану здоров'я засновника цінні експонати цього музею були перевезені до Донецька і розміщені у приміщенні обласної універсальної наукової бібліотеки.

З 1990 року Донецьк став місцем проведення міжнародних науково-практичних конференцій, географія учасників яких вражає: Торонто – Краків – Відень – Київ – Львів – Хмельницький – Черкаси – Тернопіль – Харків... Практично з усіх куточків України з'їздилися зацікавлені науковці, щоб віддати шану поету. У конференціях брали активну участь громадські діячі та побратими поета (Левко Лук'яненко, Євген Сверстюк, Василь Овсієнко), вчені з-за кордону (поет і вчений Яр Славутич із Канади, професор Володимир Мокрий із Польщі, професор Леся Івасюк з Австрії) та майже всіх куточків України (директор Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка, академік НАН України Микола Жулинський; директор Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академік АН ВШ України, президент Міжнародної асоціації «Україна і світове українство» Петро Кононенко), відомі поети (Дмитро Павличко, Іван Драч, Павло Мовчан, Галина Гордасевич), син – лауреат Шевченківської премії Дмитро Стус. «Василь Стус «непомітно перейшов межу самого себе» і піднісся «через сто зневір», «крізь сотні сумнівів», – підкреслював на Пленарному засіданні V Міжнародної науково-практичної конференції «Художнє слово Василя Стуса в контексті української та світової літератури» М.Г. Жулинський, – на вершину абсолютної свободи духу, звідки відкривався правдивий шлях самопожертви заради згнаної України...»¹.

П'ять масштабних за проблематику, представницьком корпусом науково-практичних конференцій у Донецьку були помітним внеском у стусознавство, матеріали їх були видані значним накладом і поширені далеко за межами регіону. Конференції збирали все більше і більше науковців, справжніх шанувальників художнього слова поета. Знаково, що матеріали останньої конференції, у якій зголосилося взяти участь понад 100 вчених, довелося видавати вже у Вінниці, куди був переміщений Донецький університет у 2014 році рішенням МОН України. Проблематика цієї конференції охоплювала широке коло питань: рецепція творів Василя Стуса в

---

1 Жулинський М.Г. Василь Стус: нове народження в онові духу // Художнє слово Василя Стуса в контексті української та світової літератури. Матеріали V Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Донецьк – Вінниця: ДонНУ, 2015. – С. 15-16.

німецькомовному просторі, порівняльні студії творів, як, наприклад, Стуса і Свідзінського, Стуса і Малишка, поетика творів автора-інтелектуала, мовні аспекти творчості.

Сьогодні, з відстані часу, може здатися, що в Донбасі не все було зроблено для повернення Стуса у свою *alma mater*. /І це справді так./ Проте слід урахувувати й те, що Донбас – один із найбільш русифікованих регіонів України, «донецька рана України» (як назвав його І. Дзюба). І ця рана ще більше кривавить сьогодні, ніж колись. З початком воєнних дій у Донбасі постать Стуса виявилася в епіцентрі боротьби, тому й розправилися окупанти над меморіальною дошкою на стіні філологічного факультету, над іншими знаками присутності поета в університеті та місті Донецьку. У відповідь на це Донецький національний університет у Вінниці приймає рішення надати вишу ім'я його випускника – Василя Стуса. Це логічне завершення того, що не вдалося здійснити в Донецьку, це гідна реабілітація колективу, що таким чином підтвердив свій національний вибір.

Донбас і Вінниччина як два крила в житті поета: путівку в життя дала Стусу Рахнівка, а виховав індустріальний Донбас. Якщо порівнювати з Вінниччиною, то, звичайно, Донбас не увічнив постаті поета у бронзі чи мармурі. Але й у Вінниці, якщо пригадати історію спорудження пам'ятника, що зараз височіє на майдані Стуса, не все було так просто. Відкриття пам'ятника роботи скульптора Анатолія Бурдейного вимушено переносилося, напередодні урочистостей з нагоди його встановлення невідомо куди з майстерні автора зникла голова скульптури... Проте ентузіазм переміг... І ось на майдані Стуса у Вінниці височіє величний монумент.

Підняте вгору крило символізує злет поета, якому, здається, не вистачає сил підняти друге... Чи можна так злетіти і втриматися на висоті – тій духовній висоті, якої сягнув поет? Виявляється: можна і, головне, треба! Якщо таким, як Стус, це вдалося – всупереч обставинам, тоталітарно-репресивній системі, що нівечила кожную творчу індивідуальність, то й інші зможуть. Скульптор зміг відтворити і трагізм поетової долі, і його нестримний порив у височінь, і духовну незламність великого митця.

Закономірно: щоб зрозуміти поета, треба пізнати його рідний край, родину, людей, які впливали на формування

особистості. Тому Рахнівка, що в Гайсинському районі на Вінниччині, – це особливе місце, адже тут у важкому для родини Стусів 1938 році народився майбутній поет. І справді село має якусь дивовижну ауру: в невеличкій школі-садочку завдяки колишньому директору, ініціативному Дмитрові Михайловичу Омелянчуку створено музей, закладено сквер на честь земляка. Прикрашає подвір'я школи погруддя Стуса, виконане скульптором Борисом Довганем, який добре знав поета і ще за життя намагався увічнити його образ.

Так завдяки зусиллям багатьох ентузіастів – громадських діячів, учителів, однокурсників, письменників, рідних – образ поета сьогодні набуває зримих ознак, звільняється від «ненависті і скверни», підтверджує ще і ще раз невичерпність людських можливостей, непереможну силу духу. Поет назавжди повернувся у стіни рідного університету, який переїхав у Вінницю і тут продовжує освітню, наукову і культурну діяльність. Традиції науковців Донбасу збережено: за ініціативою доцентів Ольги Пуніної та Олега Солов'я у Вінниці розпочато видання «Стусознавчих зошитів». Планується створення в університеті Стусівського центру як значного культурно-освітнього, наукового та популяризаторського осередку.

Так сталося, що саме Василь Стус назавжди поєднав два географічно віддалені регіони України: Поділля і Донбас. Як символ національної єдності і згуртованості він належав до духовних лідерів Нації, тому його ім'я зобов'язує наполегливо долати рутину, стійко переборювати труднощі, невтомно зберігати і примножувати національні цінності.